

СЛІПЕНЮК Т. М.,
аспірантка кафедри кримінального
процесу, детективної та оперативно-
розшукової діяльності
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 343.18

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.6.39>

ДОБРОСОВІСНЕ ВИКОРИСТАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: МОРАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена розкриттю морально-правових аспектів добросовісного використання процесуальних повноважень у кримінальному процесі та вироблення рекомендацій щодо їхнього вдосконалення.

На основі аналізу чинного кримінального процесуального законодавства встановлено, що основною законодавчою вимогою для використання процесуальних повноважень є законність. Аргументовано, що дотримання лише вказаного принципу не завжди має результатом відсутність зловживань процесуальними повноваженнями. Тому в даному аспекті пропонується апелювати до добросовісності публічних службовців, що здійснюють кримінальне провадження.

Особливу увагу у статті приділено розкриттю нормативного закріплення та сутності добросовісного використання процесуальних повноважень у кримінальному процесі. Автором зроблено висновок, що під цим слід розуміти обов'язок слідчого, дізнавача, керівника органу досудового розслідування, керівника органу дізнання та прокурора чесно, старанно і сумлінно виконувати процесуальні повноваження у кримінальному процесі на захист публічних інтересів, й відмову від особистих чи інших приватних, що їм суперечать. Аргументовано, що добросовісне використання процесуальних повноважень у кримінальному процесі має об'єктивну (наявність чіткого стандарту поведінки у певній ситуації) та суб'єктивну (спрямованість за захист публічних інтересів й на відмову від особистих чи приватних, що їм суперечать) сторони.

Встановлено, що з метою забезпечення добросовісного використання процесуальних повноважень у кримінальному процесі законодавцем визначено освітній, трудовий та моральний ценз для здобуття посад публічних службовців, що здійснюють кримінальне провадження. Вказується, що в такий спосіб збільшується можливість обрати професійних та гідних осіб, для здійснення кримінального провадження й добросовісного використання процесуальних повноважень у ньому. Разом з тим, варто враховувати, що чесність, старанність і сумлінність виконання своїх обов'язків в особи з часом може зникнути в силу низки факторів, в тому числі у зв'язку з професійною деформацією.

Наголошено, що практика добросовісного використання процесуальних повноважень під час здійснення кримінального провадження має важливе значення для становлення громадянського суспільства. Тому для її формування пропонується використання різних засобів, зокрема, правового виховання, юридичної відповідальності та заохочення.

Ключові слова: добросовісність, процесуальні повноваження, зловживання, кримінальний процес, публічні службовці, що здійснюють кримінальне провадження.

Slipeniuk T. M. Exercise in good faith of procedural powers in criminal process: moral and legal aspect

The article is devoted to revealing the moral and legal aspects of exercise in good faith of procedural powers in criminal process and the development of recommendations for their improvement.

Based on the analysis of the current criminal procedural legislation, it has been established that the main legal requirement for the exercise of procedural powers is legality. It is argued that the observance of only the specified principle does not always result in the absence of abuse of procedural powers. Therefore, in this aspect, it is suggested to appeal to the good faith of public officials conducting criminal proceedings.

The article pays special attention to revealing the normative consolidation and the essence of the exercise in good faith of procedural powers in the criminal process. The author concluded that it should be understood as a requirement for an investigator, inquiry officer, head of the pretrial investigation body, head of an investigation body and a prosecutor to honestly, diligently and conscientiously exercise procedural powers in a criminal process to protect public interests, and to renouncement of private ones that contradict them. It is argued that the exercise in good faith of procedural powers in a criminal process has objective (presence of a clear standard of behavior in a certain situation) and subjective (focus on the protection of public interests and the rejection of private ones that contradict them) sides.

It has been established that in order to ensure the exercise in good faith of procedural powers in criminal process, the legislator established educational, labor and moral qualifications for obtaining the positions of public officials who conduct criminal proceedings. It is indicated that in this way it is possible to choose professional and worthy persons for the implementation of criminal proceedings and the conscientious exercise of procedural powers in it. Herewith, honesty, diligence and conscientiousness in performance of one's duties may afterwards disappear due to professional deformation.

It is emphasized that the practice of exercise in good faith of procedural powers during criminal proceedings is important for the formation of civil society. Therefore, it is proposed to use various means for its formation, in particular, legal education, legal liability and encouragement.

Key words: *good faith, procedural powers, abuse, criminal process, public officials conducting criminal proceedings.*

Вступ. Серйозною перешкодою для ефективної та належної реалізації завдань кримінального провадження є наявність такого негативного явища як зловживання процесуальними повноваженнями. Для його викорінення правозастосовувачі під час здійснення кримінального провадження повинні дотримуватись фундаментальних категорій права. У цьому аспекті ключову роль відіграє добросовісність, яка спрямовує публічних службовців, що здійснюють кримінальне провадження, виконувати свої процесуальні повноваження не лише на захист публічних інтересів, а й на відмову від особистих чи інших приватних, що їм суперечать.

Різноманітні аспекти проблематики добросовісності як морально-правової категорії та її застосування під час реалізації публічними службовцями своїх владних повноважень досліджувались у доробках багатьох науковців. Серед них варто відмітити О.О. Бакалінську, К.Ю. Валігуру, В.Ю. Поліщука, Я.С. Зелінську, А.В. Юдіна та ін. Однак, попри значимість цієї категорії, остання не знаходила свого комплексного розроблення в науці кримінального процесуального права в контексті зловживання повноваженнями, що й обумовлює актуальність даного дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття морально-правових аспектів добросовісного використання процесуальних повноважень у кримінальному процесі та вироблення рекомендацій щодо їхнього вдосконалення.

Результати дослідження. Положеннями ч. 1 ст. 22 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) закріплено здійснення кримінального провадження на основі змагальності сторін обвинувачення та захисту, що цілком відповідає концепції змішаного типу кримінального процесу, який існує на сьогодні в Україні. Задля забезпечення самостійного обстоювання правових позицій, прав, свобод і законних інтересів, КПК України передбачає відповідні засоби, які різняться для кожної із сторін. Для сторони обвинувачення останні визначені у вигляді процесуальних повноважень [5].

Процесуальні повноваження публічних службовців, що здійснюють кримінальне провадження, є такими, що мають двоєдину структуру: сполучення міри можливої поведінки із мірою необхідної поведінки. Таке сполучення права та обов'язку дає змогу слідчому, дізнавачеві, керівнику органу досудового розслідування, керівнику органу дізнання та прокурору бути активним учасником кримінально-процесуальних відносин.

Повноваження вище наведених суб'єктів насамперед визначаються у § 2 Глави 3 Розділу I КПК України. В статтях 36-41 цього Кодексу встановлюються обов'язки для слідчого, дізнавача, керівника органу досудового розслідування, керівника органу дізнання та прокурора здійснити (реалізувати, застосувати) конкретне суб'єктивне право у кримінальному процесі для ефективною та належною реалізації завдань кримінального провадження [5]. Загальні повноваження наведених суб'єктів регламентуються й профільними нормативно-правовими актами, а саме: Законами України «Про прокуратуру» [13], «Про Національну поліцію» [12], «Про Службу безпеки України» [14], «Про Державне бюро розслідувань» [10], «Про Національне антикорупційне бюро України» [11], «Про Бюро економічної безпеки України» [9]. Окрім того, певна специфіка реалізації процесуальних повноважень цими суб'єктами визначається і в підзаконних нормативно-правових актах, насамперед наказах Генерального прокурора.

Аналіз наведеної нормативно-правової бази дає змогу зробити висновок, що основною законодавчою вимогою для використання процесуальних повноважень публічними службовцями, що здійснюють кримінальне провадження, є законність. Як справедливо зазначає С.М. Міщенко, «принцип законності виявляється у встановленні єдиного порядку кримінального судочинства за усіма кримінальними провадженнями, неухильному дотриманні процесуальної форми та передбаченої процедури, забезпеченні застосування закону. Ця засада кримінального судочинства стосується всіх стадій та інститутів кримінального процесу, всіх його суб'єктів, поширюється на всі дії і процесуальні рішення, характеризує всі складові процесуальної діяльності та процесуальних відносин, пов'язує між собою всі інші засади і значною мірою сприяє їх фактичному втіленню» [6, с. 56].

Продовжуючи думку науковця, відмітимо, що законність як принцип кримінального процесу поширюється й на усі види повноважень публічних службовців, що здійснюють кримінальне провадження. Дискреційні не є винятком. Попри позитивне значення останніх, як способу ефективного індивідуального реагування під час здійснення окремого кримінального провадження (шляхом обирання з кількох юридично допустимих дій та рішень те, яке, на думку уповноваженого суб'єкта, є найкращим за таких обставин), вони створюють можливість для зловживань. З огляду на судову практику, навіть діючи в межах закону, слідчий, дізнавач, керівник органу досудового розслідування, керівник органу дізнання та прокурор мають змогу зловживати процесуальними повноваженнями. У якості прикладу вважаємо за доцільне навести постанову Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 28 жовтня 2021 року у справі № 725/5014/18. Як вбачається з останньої: «... постанова [прокурора] про визначення підслідності фактично є немотивованою та містить у собі посилання на обставини, що не відповідають дійсності; ... передбачених ч. 5 ст. 36 КПК України підстав доручати здійснення досудового розслідування у кримінальному провадженні іншому органу ніж той, що прямо визначений у ст. 216 КПК України, у прокурора не було...». З огляду

на це, Верховний Суд дійшов висновку, що суд першої інстанції правильно вказав на недовпустимість доказів, отриманих у результаті відповідних слідчих дій, оскільки слідчі органу безпеки діяли поза межами наданих їм процесуальним законом повноважень [7].

Таким чином, як бачимо, дотримання лише принципу законності не завжди має результатом відсутність зловживань процесуальними повноваженнями. Тому в даному аспекті доречно апелювати до добросовісності публічних службовців, що здійснюють кримінальне провадження.

Словник української мови тлумачить термін «добросовісність» як «чесне, старанне і сумлінне виконання своїх обов'язків» [15, с. 325]. У якості загально-правового принципу добросовісність визначається науковцями як «необхідність сумлінної та чесної поведінки суб'єктів при виконанні своїх юридичних обов'язків і здійсненні своїх суб'єктивних прав. Окрім того, у принципі добросовісності виділяють два аспекти: добросовісність при реалізації прав і повноважень та добросовісність при виконанні договору та інших (недоговірних) обов'язків» [1, с. 383]. Наведене дає змогу зробити висновок, що добросовісність є універсальним принципом, який поширює свою дію як на приватно-правові відносини, так і на публічно-правові. Не є винятком й правовідносини, пов'язані із здійсненням кримінального провадження.

Як вже зазначалось, КПК України не містить моральних вимог щодо використання процесуальних повноважень у кримінальному процесі, вказуючи лише на законність. Однак аналіз профільних нормативно-правових актів дає змогу зробити висновок про непряме закріплення вимоги добросовісності. Насамперед це проявляється у присягах публічних службовців, що здійснюють кримінальне провадження. Зокрема, у ст. 64 Закону України «Про Національну поліцію» серед змісту присяги поліцейського закріплено фразу «сумлінно виконувати свої службові обов'язки» [12], у ст. 36 Закону України «Про прокуратуру» – «чесно, сумлінно і неупереджено виконувати свої обов'язки» [13], у ст. 25 Закону України «Про Бюро економічної безпеки» [9], ст. 14-1 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» [10] та ст. 12 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» [11] – «бути чесним, сумлінним і дисциплінованим». Також непряму вказівку на добросовісне використання процесуальних повноважень можна знайти й в окремих правилах етики та поведінки. Зокрема, у ст. 15 Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів зазначено, що «прокурор повинен здійснювати службові повноваження сумлінно, компетентно, вчасно і відповідально» [4], у розділі II Кодексу професійної етики працівників Національного агентства з питань запобігання корупції вказано, що працівники НАБУ повинні «віддано та сумлінно виконувати службові обов'язки» [3], у п. 4 Правил професійної етики працівників Бюро економічної безпеки України визначено, що працівники Бюро повинні бути «чесними та добропорядними, не допускати переваг приватного інтересу над публічним під час виконання посадових (службових) обов'язків» [8]. Однак, на жаль, відповідні положення відсутні в нормативно-правових актах, що регулюють діяльність співробітників Служби безпеки України, що безумовно є законодавчою прогалиною.

Добросовісне використання процесуальних повноважень у кримінальному процесі має об'єктивну та суб'єктивну сторони. Перша передбачає законність дій, бездіяльності чи рішень публічних службовців, що здійснюють кримінальне провадження, необхідних для виконання процесуальних повноважень. В даному випадку йдеться про багатоаспектну модель поведінки, яка сформована не лише кримінальним процесуальним законодавством, а й судовою практикою, та являє собою чіткий стандарт поведінки у тій чи іншій ситуації. Друга передбачає відсутність умислу зловживати процесуальними повноваженнями, уважність та дбайливе ставлення до їхнього виконання й спрямованість на захист публічних інтересів, й на відмову від приватних, що їм суперечать. З огляду на вказане, вважаємо за доцільне погодитись з міркуваннями А.В. Юдіна, про те, що «добросовісність як умова правореалізації включає в себе два елементи: інтелектуальний і вольовий, які передають співвідношення наміру та вчинку в змісті добросовісності» [16, с. 110]. Під час здійснення кримінального провадження, добросовісність слідчого, дізнавача, керівника органу досудо-

вого розслідування, керівника органу дізнання та прокурора підтверджується тим, що їхні вольові дії з реалізації процесуальних повноважень є відображенням інтелектуальної установки, відповідно до якої останні є необхідною умовою для обстоювання правової позиції сторони обвинувачення та досягнення завдань кримінального провадження. У протилежному випадку – відповідні дії будуть розглядатись як зловживання процесуальними повноваженнями.

З огляду на значимість добросовісного використання процесуальних повноважень у кримінальному процесі в нашій державі законодавець встановлює вимоги для здобуття посад публічних службовців, що здійснюють кримінальне провадження. Насамперед до них відноситься освітній та трудовий ценз. Зокрема, ч. 1 ст. 27 Закону України «Про прокуратуру», регламентовано, що «прокурором окружної прокуратури може бути призначений громадянин України, який має вищу юридичну освіту, стаж роботи в галузі права не менше двох років та володіє державною мовою» [13]. Разом з тим, висока професійність не завжди є гарантією добросовісного використання процесуальних повноважень у кримінальному процесі. Як справедливо вказує О.О. Кирбят'єв, «у своїй діяльності працівники правоохоронних органів повинні мати певні професійно важливі риси. До них належать правосвідомість, спеціальні знання, правильно сформовані моральні переконання та цінності» [2, с. 205]. Тому, в окремих нормативно-правових актах, які визначають правовий статус окремих публічних службовців, що здійснюють кримінальне провадження, міститься вказівка й на моральний ценз. Так, в у ч. 3 ст. 14 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» вказано, що серед вимог прийняття особи на службу до Державного бюро розслідувань є відповідність особистих, ділових та моральних якостей для ефективного виконання службових обов'язків [10].

Використання наведених вимог надає змогу обрати професійних та гідних осіб, для здійснення кримінального провадження й добросовісного використання процесуальних повноважень у ньому. Разом з тим, чесність, старанність і сумлінність виконання своїх обов'язків в особи з часом може зникнути в силу низки факторів, в тому числі у зв'язку з професійну деформацію. Остання являє собою якісно-негативну зміну духовно-етичних цінностей і мотивації для професійної діяльності та серед іншого має наслідком довільно-суб'єктивне тлумачення використання процесуальних повноважень у кримінальному процесі.

Вважаємо, що мотиваційна сторона діяльності публічних службовців, що здійснюють кримінальне провадження, насамперед повинна складатись із таких складників як захопленість своєю професією та прагнення захисту прав та свобод осіб. Однак не варто й забувати про головний ціннісний збудник будь-якої людської діяльності – задоволення матеріальних потреб. За сучасних соціально-економічних умов досить часто добросовісність використання процесуальних повноважень під час здійснення кримінального провадження є не службовою діяльністю як такою, а служінням людям, адже слідчі, дізнавачі, прокурори та інші суб'єкти віддають своїй справі не лише сили, а іноді і життя, і здоров'я. На жаль, не усі працівники мають відповідні високі духовно-етичні цінності та мотивацію, а тому зловживають своїми процесуальними повноваженнями як в активній, так і пасивній формі.

Зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі має негативний вплив на суспільство, адже таким чином у ньому формується атмосфера всюдозволеності та правового нігілізму, що в подальшому може мати наслідком дестабілізацію громадського порядку й порушення прав і свобод громадян. З огляду на вказане, існує необхідність формування практики добросовісного використання процесуальних повноважень під час здійснення кримінального провадження.

Вирішальне значення у цьому процесі має вплив громадськості, адже в «хворому» суспільстві не може бути «здорової» правоохоронної системи. Перебування українських земель під владою російської імперії, а згодом і радянського союзу стало передумовою для поширення серед деяких українців твердження про спрямованість законів лише на забезпечення влади та високопосадовців, а також сформувало готовність до вчинення ними навіть правопорушень за певних обставин. Вказана ситуація одразу знайшла своє відображення

у правоохоронній системі: після проголошення української незалежності для багатьох публічних службовців, що здійснюють кримінальне провадження, зловживання процесуальними повноваженнями стало звичною практикою.

Революція Гідності, реформи у судовій та правоохоронній системах поступово зменшують правовий нігілізм в нашій державі: все більше українців займає активну громадянську позицію, яка спрямована на недопущення відповідних зловживань. Проте самих лише політичних змін не достатньо. Для формування практики добросовісного використання процесуальних повноважень під час здійснення кримінального провадження необхідна відповідна свідомість громадян, яка потребує безперервного, всеохоплюючого і комплексного правового виховання. Останні мають провадити не лише профільні освітні установи, а загальноосвітні, середні і професійні, вищі навчальні заклади. Також видається доцільним висвітлювати у засобах масової інформації негативні наслідки правового нігілізму, в тому числі у вигляді зловживання процесуальними повноваженнями та доводити до громадськості переваги законослухняної поведінки.

Значну превентивну роль для попередження зловживання процесуальними повноваженнями має юридична відповідальність. У відповідності до чинного національного законодавства, регламентуючого правовий статус публічних службовців, що здійснюють кримінальне провадження, останні самостійно приймають рішення в межах своїх повноважень та у випадку вчинення протиправних дій, несуть відповідальність, що передбачена законом. Як приклад можна навести положення ч. 2 ст. 20 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», відповідно до якої «працівники Національного бюро за свої протиправні дії чи бездіяльність несуть дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність» [11]. Варто відзначити, що притягнення публічних службовців, що здійснюють кримінальне провадження, до юридичної відповідальності за зловживання процесуальними повноваженнями має відбуватись із дотриманням заборони незаконного впливу, тиску чи втручання у їхню діяльність. З огляду на це в деяких нормативно-правових актах у якості гарантій цього принципу передбачено можливість притягнення уповноваженого суб'єкта до відповідальності лише у разі встановлення в його діях складу кримінального правопорушення за обвинувальним вироким суду щодо нього, який набрав законної сили. Зокрема, відповідні гарантії визначені у ст. 20 Закону України «Про прокуратуру» [13]. Разом з тим, важливо наголосити на необхідності ефективної діяльності відповідних державних інституцій для забезпечення невідворотності юридичної відповідальності за зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі, адже навіть найжорсткіше покарання втрачає своє попереджувальне значення, якщо особа вважає, що до неї воно не буде застосовано.

В контексті дослідження формування практики добросовісного використання процесуальних повноважень у кримінальному процесі видається доцільним звернути увагу й на питання покращення матеріального забезпечення публічних службовців, що здійснюють кримінальне провадження. Як вже зазначалось, незадоволеність матеріальних потреб за результатами здійснення професійної діяльності є одним із факторів, що може призвести до відсутності мотивації чесно, старанно і сумлінно виконувати свої повноваження. Однак, з огляду на складну економічну ситуацію через повномасштабну війну, підвищення заробітної плати публічних службовців, що здійснюють кримінальне провадження, нині не є на часі. Тому, вважаємо за необхідне, стимулювати слідчих, дізнавачів, прокурорів та інших суб'єктів до добросовісного використання процесуальних повноважень періодичними матеріально-фінансовими (заохочення грошовою винагородою, та ін.) та матеріально-соціальними (надання додаткової оплачуваної відпустки тривалістю до п'яти діб, та ін.) заохоченнями, а найголовніше, до підвищення престижу професії та розуміння її важливості для українського народу.

Висновки. Підсумовуючи всі вище наведені положення, можна зробити висновок, що добросовісність є однією із законодавчих вимог для використання процесуальних повноважень публічними службовцями, що здійснюють кримінальне провадження. Остання являє собою вимогу для слідчого, дізнавача, керівника органу досудового розслідування, керівника

органу дізнання та прокурора чесно, старанно і сумлінно виконувати процесуальні повноваження у кримінальному процесі на захист публічних інтересів, й відмову від особистих чи інших приватних, що їм суперечать. Формування практики добросовісного використання процесуальних повноважень під час здійснення кримінального провадження має важливе значення для становлення громадянського суспільства та здійснюється за допомогою різних засобів, зокрема правового виховання, юридичної відповідальності та заохочення.

Список використаних джерел:

1. Зелінська Я.С. Співвідношення принципів добросовісності та неприпустимості зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 382-384.
2. Кирбят'єв О.О. Професійна деформація особистості працівника правоохоронного органу як причина неналежного виконання своїх обов'язків. *Юридичний вісник*. 2019. № 4. С. 204-210.
3. Кодекс професійної етики працівників НАБУ: Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції 17 травня 2019 року № 1382 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0625-19#Text>
4. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів: Рішення Всеукраїнської конференції прокурорів від 27 квітня 2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17#top>
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст.88.
6. Міщенко С.М. Окремі аспекти реалізації принципу «законність» у кримінальному провадженні. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 4 (5). С. 56-59.
7. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 28 жовтня 2021 року у справі № 725/5014/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100734909>.
8. Правила професійної етики працівників Бюро економічної безпеки України: Наказ Бюро економічної безпеки України 30 червня 2022 року N 129. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/RE38279?an=10>.
9. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28 січня 2021 року № 1150-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 23. Ст. 197.
10. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12 листопада 2015 року № 794-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 6. Ст. 55.
11. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 47. Ст. 2051.
12. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.
13. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2-3. Ст. 12.
14. Про Службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 року № 2229-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 382.
15. Словник української мови: в 11 томах. Том 2: Г-Ж / ред. тому: П. П. Доценко, Л. А. Юрчук. К. 1971. 550 с.
16. Юдін А. В. Категорія «добросовісність» у цивільному процесуальному праві. *Університетські наукові записки*. 2007. № 1 (21). С. 104-113.

